

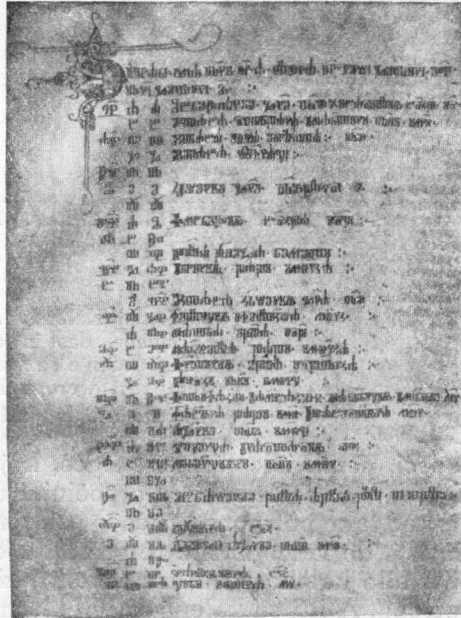
VLADOJE DUKAT: IZ POVIJESTI HRVATSKOGA KALENDARA¹⁾

»... der Kalender... dieses wahre Buch
der Bücher, das in aller Händen ist, und
von dem Könige so wenig als von dem Bett-
ler entbehrt werden kann...«

Littrow: Calendariographie (1828.).

Danas, može se reći, nema iole pismene kuće, koja nema kalendara. Pa ipak se povijest hrvatskoga kalendara otpočinje kasnije nego što bi se moglo nagoviještati kod tako potrebnog kućnog priručnika. Koliko danas znamo, do god. 1582., t. j. do kalendarske reforme pape Grgura XIII., čini se da u nas uopće nije bilo kalendarâ u hrvatskom jeziku za općenu, već samo za crkvenu upotrebu. A i ti su kalendari bili stegnuti na one krajeve, u kojima se katoličko bogoslužje izvršavalo u hrvatskom jeziku, t. j. na krajeve, u kojima je vladala glagoljica. U drevnim misalima, brevijarima i drugim, rukom pisanim, a otposlije god. 1483. i štampanim bogoslužnim knjigama naših popova glagoljaša nahodimo i prve hrvatske kalendare. Dašto, to zapravo i nijesu kalendari u današnjem značenju te riječi, već uglavnom samo martirologiji, t. j. spiskovi mučenika, ispovjednika, apoštola,

¹⁾ Riječ »kalendar«, kao i njemačko »Kalender«, dolazi od latinske riječi »Calendarium«, ali ono, što mi danas zovemo kalendarom, dosta se kasno počelo nazivati tim imenom. »Calendarium« značio je isprva samo spisak kamata, koje dospijevaju na 1. dan mjeseca. I Belostenec tumači još »Calendarium« (pored: Kalendar, dnevodrednik knjiga): »Gde se činž i imena dužnikov pišu« i («Calendarium civitatis»): »Legister ili knjiga, vu koje se dača, štibra i ostali varoški dohotki popišuju«; naprotiv Jambrešić već kazuje samo: Mesečnik, kniga vseh mesecov, čes leto, dneve vu sebe zaderžavajuča, vulgo Kalendar. Kad se u Njemačkoj prvi put javlja riječ »Kalender« (collender) — a to je oko 1440. do 1450. (ispor. Wilhelm Uhl, Unser Kalender in seiner Entwicklung von den ältesten Anfängen bis heute. Ein Kapitel der deutschen Hausaltertümer... Paderborn, 1893.; str. 35.—36.) — razumijevao se pod tim imenom pregled o dužnostima dobra kućanstva u tijeku od dvanaest mjeseci, dakle upravo naš »Kućnik«. Starija su imena za kalendar u Njemačkoj »Lasszettel« (jer je kalendar donosio pravila za »Aderlassen«), zatim »Almanach« i »Practica«. Ispor. na pr. »Almanach und Practica Doctoris Johannis Wolmar upt Jar M. D. XCVI.« (Uhl str. 81.). »Praktika« znači isprva onaj dodatak, što se već zarana dometao kalendaru, i koji sadržava proricanje vremena, različna astrološka nagoviještanja i higijenska uputstva, osobito, kako je pomenuto, za puštanje krvi; kasnije se pod tim imenom razumijevao i cijeli kalendar (Uhl str. 34.—35.; »Der Bauern Practica« [ibid str. 84.]). Francuzi zovu kalendar »Almanach«, Talijani »Almanacco«. Riječ »Almanach« bila je i u nas poznata, kako to dokazuje Belostenčev rječnik s. v. Almanak (Navuk redodnevni, Redoletne knjige, Redodnevnik), ali se rijetko upotrebljavala, i to istom u novije vrijeme. A »Practica« u obliku »Pratika« udomila se kod Slovenaca, koji još i danas tako zovu kalendar.

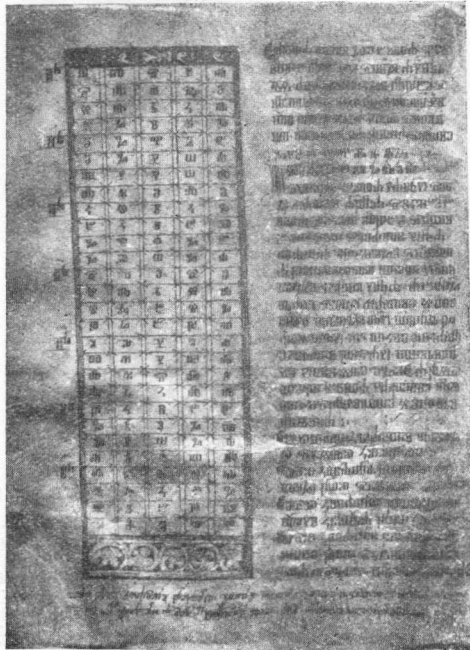

1. Prva strana mjesečnika u kalendaru
 »Časoslova glagolskoga«, list 189 b, (Arhiv
 Jugoslavenske akademije sig. III. b 25.)

svetaca, papa i biskupa poređanih prema danima godine, kad se slavi njihova uspomena, uz vrlo malo pravih kalendarskih (astronomskih) bilješki i napomena (kao što su: zlatni broj, nedjeljno i lunarno slovo, duljina dana i noći u svakom mjesecu i t. d.). Tim su spiskovima obično još bile dodane Uskrsne tablice, a kadšto i pregledi pomičnih svetkovina u godini, koliko ih treba svećeniku u njegovu zvanju. Takvih kalendara nalazimo gotovo od vremena, kad se u nas javljaju prve glagoljske bogoslužne knjige, a najviše ih potječe i XIV. i XV. stoljeća, kad je glagoljska literatura bila u svom jeku. Da se vidi, kako su ti najstariji hrvatski kalendari otprilike bili složeni, ogledat ćemo kalendar, što se nalazi u jednom od mlađih, ali ljepših i bolje sačuvanih, rukom pisanih brevijara XV. stoljeća. I ne treba napose istaći, da u svim pomenutim obrednicima kalendar imade izvjesnu tipičnu formu.

Kalendar toga našega brevijara²⁾ opseže ponajprije potpuni mjesečnik od dvanaest mjeseci. Svaki mjesec zaprema po jednu stranu kodeksa, a donosi: zlatni broj, nedjeljno slovo, red dana i martirologij. (Ispor. sliku broj 1.) Mjeseci februar, mart i april bilježe osim toga još i lunarno slovo. Uz ime mjeseca zapisano je, koliko dana, odnosno »luna«, ima mjesec, te koliko sati broji (poprečno) dan, koliko noć, u tome mjesecu. Za januar, na pr. (vidi sliku), čitamo: »Envar ima dni 31, luna 30; noć godin (= sati)

²⁾ Brevijar se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom: III. b. 25. Kukuljević mu je dao natpis: Časoslov glagolski. Poblize ga opisuje: Vajs, Nejstarši breviář chrvatsko-hlaholský (Praha 1910.) str. LXXXVII.—XCI.; Milčetić, Hrvatska glagoljska bibliografija. I. Opisi rukopisâ (Zagreb 1911.) str. 36.—38.

2. Uskrsna tablica u »Časoslovu glagolskom« list 195 b.

16, dan godin 8«. Martirologij nije potpun; kod nekih je dana samo zabilježeno, da je toga dana osmina (oktava) kojega predašnjega blagdana, a kod nekih nema uopće nikakve bilješke. Za januar, na pr., zabilježeni su glavni blagdani toga mjeseca kao: Obrezanje gne, Krštenje gne, Obraštenje pla apla (Pavla apostola) — i onda sveci za dane: 8., 10., 11., 14.—23., 27., 28., 30., 31.; no uz dane: 5., 7., 9., 12. nema nikakve bilješke, a za: 2., 3., 4. i 13. kazana je samo oktava (na pr. oktava stêpana, oktava ivana, oktava mladinač', oktava krštenja).

Drugi je dio kalendara Uskrsna tablica, kako su je nekad sastavljali zbog određivanja Uskrsne nedjelje. (Ispor. sliku br. 2.). Slovo **III**, koje je upisano u prvu rubriku prvoga stupca, moglo bi, kako nagoviješta Vajs (Nejstariji i t. d.; str. XCL.), označivši godinu 1408. Prema tome bi se moglo uzeti, da je baš te godine dovršen prijepis ovoga brevijara.³⁾ Pored tablice imade još i nekoliko kalendarskih tumačenja. Nakratko se razlaže, kako se određuje prva nedjelja Adventa, što je prijestupna godina («...prêstup biva na peto lêtô isplnivše četiri lêtâ...») i kad padaju kvatri. Tumačenja su dakako vrlo oskudna; što im je još trebalo za razumijevanje kalendara, to su mladi bogoslovi valjada morali naučiti iz prakse.

Takvim su se dakle kalendarima služili popovi glagoljaši, pa su iz njih, bez sumnje, narodu objavljivali ono, što mu je trebalo znati iz kalendara. A katoličko se svećenstvo latinskog obreda, dabogme, služilo sličnim kalendarima, koji su bili složeni u latinskom jeziku. Samo svjetovnjaci,

³ Prvi se štampani glagoljski kalendar nahodi u misalu god. 1483., dakle u prvoj hrvatskoj štampanoj knjizi.

3. Mjesec januar u Albertijevu Oficiju.

kako je kazano, valjada nijesu imali kalendara. Tko je od rijetko posijane inteligencije baš trebovao kalendar, morao ga je ili sâm odnekle prepisati, ili ga je, otposlije izuma štampe, dobavljao izvana, iz Italije ili Njemačke. Široki redovi narodni provodili su život i radili poslove svoje bez kalendara. Istom poslije godine 1582. javljaju se u nas prvi štampani kalendari u hrvatskom jeziku za općenu upotrebu. Dašto, i to još nijesu bili obični godišnji kalendari, što ih danas imamo, već kalendari višegodišnji, t. j. takvi, koji su bili udešeni za oveće razdoblje godina, otprilike onako, kako su bili udešeni kalendari u crkvenim obrednicima. Ti su se kalendari redovno izdavali zajedno s molitvenicima i drugim pobožnim knjigama, koje dolaze među narod, vrlo rijetko kad napose. Katoličko je svećenstvo na taj način, pomažući državnim vlastima, s pomoću auktoriteta Crkve i vjerzakona, nastojalo konzervativne mase narodne — koje su se, dašto, dugo vremena otimale »novom kalendaru«⁴⁾ — zagrijati za reformu pape Grgura XIII.

Prvi je takav kalendar, koliko znamo, štampan godine 1611. Izdao ga je bosanski franjevac Matija Divković u svojoj knjizi »Nauk krstjanski«, koja je štampana u Mlecima.⁵⁾ Zanimljivo je, da taj prvi hrvatski pučki kalendar potječe iz Bosne i da je štampan bosanskom ćirilicom. Za Divkovićem poveo se Skopljanin Ivan Bandulavić godine 1613., koji je dodao kalendar svojim »Pištolama i evandeljima«. Dalji su takvi kalendari: Albertijev od god. 1617. (u knjizi »Oficij B. Marije D.«) i Kačićev od g. 1640. (»Ritual Rimski istumačen Slovinski«⁶⁾) Ali i onda, kad su već izlazili kod nas i redovni godišnji kalendari, te kad je Grgurova reforma već davno bila prihvaćena, još su se uvijek pod utjecajem tradicije i po ugledu crkvenih obrednika, nabožnim knjigama rado dodavali trajni ili višegodišnji kalendari prema ugledu netom navedenih.

⁴⁾ Vjekoslav Klaić, Novi koledar u Hrvatskoj i Slavoniji (Vjesnik arheološkog društva sv. XI 1910/11.; str. 1.—3.). — Isti, Knjižarstvo u Hrvata (Zagreb 1922.), str. 13.

⁵⁾ Divkovićeva je knjiga štampana god. 1611., ali je rukopis djela bio dovršen već god. 1609. (Šime Urlić u raspravi »Nešto o izvorima Divkovićevih Besjeda«; Rad 224, str. 319.).

⁶⁾ Kačićev kalendar čini se da je izišao i napose (Šafařík, Geschichte der illirischen u. kroat. Lit. (Prag 1865.) str. 269.).

SIGAGN GENAR 53					
Kralj (Slovo) Svat (Red) et.	Drij Mij	Imena dana. xxxi. Mifeci, i xxx.			
x	A	kal	1	Obrežanje Golpodin: dvostruko.	
xxix	b	iiij	2	Ofimna Sfer: Stjepana: d'vos: s' uf- pom. S. Izanna, i SS. Mladina- ča.	
xxviii	c	ijj	3	Ofimna S. Izanna, s' SS. Mladin: uf- po: dvostruko.	
xxvii	d	prid	4	Ofimna SS. Mladinača: dvostruko.	
xxvi	e	Non	5	Vigilia Epif. ili Vodok: polustru: s' ufpom: S. Telesfora Papa, i Mucen	
25 xxv	f	vijj	6	Epifania, ili Vodokarite: Dvostruko.	
xxiiii	g	vij	7	Oo Ofimna Vodokars.	
xxiii	A	vj	8	Od Ofimna.	
xxii	b	v	9	Od Ofimna.	
xxi	c	iiij	10	Od Ofimna.	
xx	d	ijj	11	Od Ofimna s' ufpom S. Igina Papa, i Mucen.	
xix	e	Prid	12	Od Ofimna.	
xxviii	f	Idib.	13	Ofimna Vodokars: dvostruko:	
xxvii	g	xix	14	Ilarij Biskup, i Sporid: polustru: s' ulp: S. Maura opatta.	
xvi	A	xviii	15	Pavla parvoga Remete Sporid: po- lustru: s' ulp: S. Maura Opatta.	
xv	b	xvij	16	Marcello Papa, i Mucen: polustr.	
xxiiii	c	xvj	17	Anton opar: dvostr.	
xxiii	d	xv	18	Priftole Ritsko S. Petra dvostru: ulp S. Prifke die: vic: i mucen.	
xxii	e	xiiij	19	Marij. Marta, Audifac, i Abakum muce.	

4. Mjesec januar u Kačićevu kalendaru (17×23 cm).

Tako ih imade u knjigama: Stjepana Jajčanina »od Markovac aliti Margitić« (»Ispovijed krstjanska«; Mleci 1704.), Luke Terzića (»Pokripljenje umirući(h)«; Mleci 1704.), Petra Kneževića »Pištrole i evanđelja«, Mleci 1773.), Tome Babića (»Cvit razlika mirisa duhovnoga«; Mleci 1726.) i Augustina Miletića (»Istomačenje stvari potribitiji nauka krstjanskoga«; Rim 1828.)⁸ Po imenima se auktorâ razbira, da su svi pomenuti kalendari bili namijenjeni Dalmaciji i Bosni; no bilo ih je i za Hrvatsku i za Slavoniju. Za kajkavske je Hrvate prvi izdao takav kalendar Nikola Krajačević (Sartorius) godine 1651. u svom djelu »Sveti Evangeliomi«, koje je štampano u »Nemškom Gracu«; a iza njega Juraj Mulih u »Hrani nebeskoj«, štampanoj prvi put godine 1748. u Zagrebu. Za Slavoniju pak, pošto se oslobodila osmanlijskog iga (prije toga se ona, dašto, služila bosanskim knjigama), izdao je kalendar Antun Kanižlić u »Maloj i svakomu potribnoj bogoslovici«, koja je prvi put štampana u Zagrebu godine 1763. Svi su ti izdavači za Hrvatsku i za Slavoniju bili isusovci.

A kako izgledaju ti višegodišnji kalendari? Vrlo jednostavno. Uglavnom se i oni, prema ugledu kalendarâ u crkvenim obrednicima, sastoje od dva dijela: od potpunog mjesečnika i od pregleda pomičnih svetkovina za izvjesno razdoblje godina. Mjesečnik opseže spisak od dvanaest mjeseci

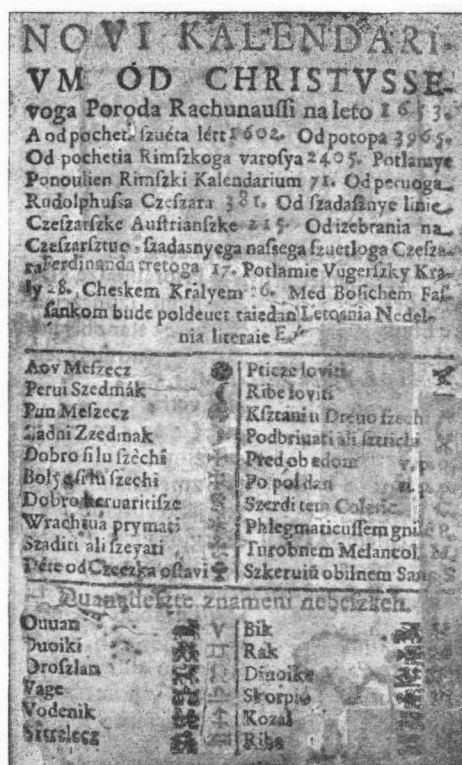
⁷ I ova je knjiga štampana bosanskom ćirilicom.

⁸ Možda ima još koja. Uostalom treba i to zapamtiti, da su neke od gore pomenutih knjiga često preštampane. Tako su na pr. Bandulavićeve »Pištrole« svega deset puta štampane, a Babićev »Cvit« šest puta.

Zrcalo za nekoliko Lit				Blagdanih Primišćatnih			
God.	Slo.	Zlat. Broj.	Epakte	God.	Voz. ma.	Voz. ma.	Epakte
1612	A	1	1	1612	1. Jan.	1. Jan.	1. Jan.
1613	B	2	2	1613	2. Feb.	2. Feb.	2. Feb.
1614	C	3	3	1614	3. Mar.	3. Mar.	3. Mar.
1615	D	4	4	1615	4. Apr.	4. Apr.	4. Apr.
1616	E	5	5	1616	5. Maj.	5. Maj.	5. Maj.
1617	F	6	6	1617	6. Jun.	6. Jun.	6. Jun.
1618	G	7	7	1618	7. Jul.	7. Jul.	7. Jul.
1619	H	8	8	1619	8. Avg.	8. Avg.	8. Avg.
1620	I	9	9	1620	9. Sep.	9. Sep.	9. Sep.
1621	K	10	10	1621	10. Okt.	10. Okt.	10. Okt.
1622	L	11	11	1622	11. List.	11. List.	11. List.
1623	M	12	12	1623	12. Proč.	12. Proč.	12. Proč.
1624	N	13	13	1624	1. Jan.	1. Jan.	1. Jan.
1625	O	14	14	1625	2. Feb.	2. Feb.	2. Feb.
1626	P	15	15	1626	3. Mar.	3. Mar.	3. Mar.
1627	Q	16	16	1627	4. Apr.	4. Apr.	4. Apr.
1628	R	17	17	1628	5. Maj.	5. Maj.	5. Maj.
1629	S	18	18	1629	6. Jun.	6. Jun.	6. Jun.
1630	T	19	19	1630	7. Jul.	7. Jul.	7. Jul.
1631	U	20	20	1631	8. Avg.	8. Avg.	8. Avg.
1632	V	21	21	1632	9. Sep.	9. Sep.	9. Sep.
1633	Z	22	22	1633	10. Okt.	10. Okt.	10. Okt.
1634	A	23	23	1634	11. List.	11. List.	11. List.
1635	B	24	24	1635	12. Proč.	12. Proč.	12. Proč.
1636	C	25	25	1636	1. Jan.	1. Jan.	1. Jan.
1637	D	26	26	1637	2. Feb.	2. Feb.	2. Feb.
1638	E	27	27	1638	3. Mar.	3. Mar.	3. Mar.
1639	F	28	28	1639	4. Apr.	4. Apr.	4. Apr.
1640	G	29	29	1640	5. Maj.	5. Maj.	5. Maj.
1641	H	30	30	1641	6. Jun.	6. Jun.	6. Jun.
1642	I	31	31	1642	7. Jul.	7. Jul.	7. Jul.
1643	K	1	1	1643	8. Avg.	8. Avg.	8. Avg.
1644	L	2	2	1644	9. Sep.	9. Sep.	9. Sep.
1645	M	3	3	1645	10. Okt.	10. Okt.	10. Okt.
1646	N	4	4	1646	11. List.	11. List.	11. List.
1647	O	5	5	1647	12. Proč.	12. Proč.	12. Proč.
1648	P	6	6	1648	1. Jan.	1. Jan.	1. Jan.
1649	Q	7	7	1649	2. Feb.	2. Feb.	2. Feb.
1650	R	8	8	1650	3. Mar.	3. Mar.	3. Mar.

5. Pregled pomičnih svetkovina u Albertijevu Oficiju.

s njihovim imenima (obično latinskim i hrvatskim), s naznakom nedjeljnoga slova, epakata i danâ u mjesecu; potpunog martirologija, t. j. imenâ od mučenikâ i svetaca za svaki dan u mjesecu, gdje gdje ima, gdje gdje nema, no posvud su točno zabilježeni glavni (nepomični) praznici i blagdani u godini kao Božić, Nova godina, blagdan Triju kraljeva i t. d. Tako, na pr., Alberti donosi potpuni martirologij (ispor. sliku br. 3), dok, na pr., Kačić bilježi samo glavne svetkovine (slika br. 4.). Ali mjesečnik je zapravo samo kostur kalendara, koji treba svake godine ispuniti s pomoću onoga drugoga dijela njegovâ, t. j. s pomoću pregleda pomičnih svetkovina. Ti su pregledi, dašto, također svi složeni na isti kalup. Divkovičev pregled, na pr., koji opseže razdoblje od god. 1612. do 1639., imade ove stupce: 1. broj godine, 2. nedjeljno slovo, 3. zlatni broj, 4. epakte; zatim redom datume: 5. Čiste srijede, 6. Uskrsa, 7. Spasovdana, 8. Duhova, 9. Brašančeva, 10. Prišašća. I drugi su pregledi tako uređeni, samo što imadu tamo amo koju svetkovinu više (na pr. Sedamdesetnicu). Oglada radi prenosim ovamo »Zrcalo od nekoliko Lit Blagdanih Primišćatnih« iz Albertijeva Oficija (slika br. 5.). Objema glavnim dijelovima dodana su još neka tumačenja, negdje više negdje manje, koja treba da pomažu kod upotrebljavanja kalendara. Obično se čitaču tumači, što su epakte, što je nedjeljno slovo, zlatni broj, broj indikcije, kako se dijeli godina, kad padaju glavni posti, kako se izračunava prva nedjelja Adventa i sl.; a stariji se izdavači još napose trude da objasne nepovjerljivom svijetu uzrok i način Grđurove reforme. S osobitom je to pomnjom i vrlo savjesno učinio Kačić, čiji je kalendar uopće najopsežniji od svijû, što sam ih sprijeda pomenuo. Bandulavičevu je raspravljanje o reformi mnogo kraće, no ipak mnogo jasnije i razumljivije od Kačićeva. Najstariji pak izdavač kalendara Divkovič, znajući dobro, da njegovi čitači ne bi razumjeli takva tumačenja, i ne tumači reforme, već naprosto ističe, da je »novi kalendar« uredila »Sveta Majka Crkva« i to »vele mudro, vele razumno i vele načino (= zgodno)«; pa zato neka »draga braća kršćani« prihvate tu novost i neka ne sumnjaju o njoj. Karakteristično je, da nijedan od izdavača ne će da kaže da se Zemlja okreće oko Sunca, već svak veli, da godina ima 365 dana, toliko sati i toliko časova zato, »zašto u toliko vremena Sunce ophodi uokolo Zodijak«, kako to, na pr., kazuje Bandulavič.

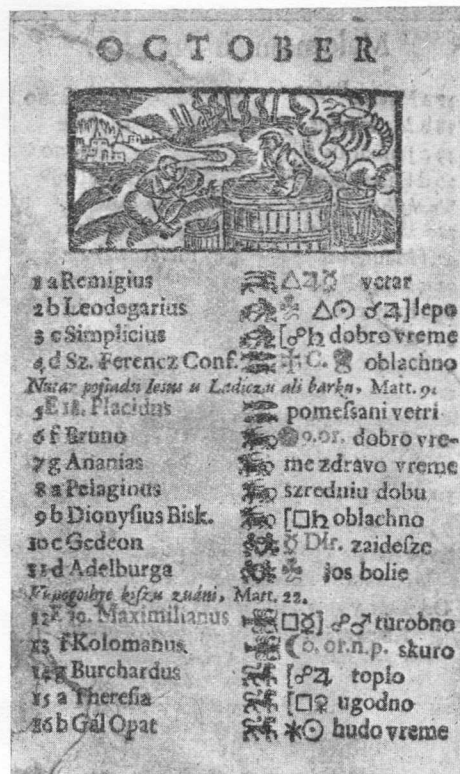
6. Prva stranica kalendara g. 1653. (U sveuč. knjižnici u Zagrebu R 1903. — 10×15 cm.)

Višegodišnji kalendari prikazuju stariji period u razvoju hrvatskoga kalendara. Noviji se period otpočinje s izdavanjem običnih godišnjih kalendara. Taj se period, koliko danas znamo, otpočinje oko polovice XVII. stoljeća. Dok su u starijem periodu vodili kolo Primorje s Istrom i otocima, Bosna i Dalmacija, u novijem stupa na čelo Banovina, u prvom redu uža Hrvatska. Najstariji sačuvani godišnji kalendar pisan je k a j k a v s k i m narječjem, a potječe iz god. 1653. Vrijedno je da ga malo izbliže ogledamo.

Kalendar ima oblik male 4°. Na prvoj stranici ozgo čitamo natpis: NOVI KALENDARI- | VM OD CHRISTVSSE- | voga Poroda Rachunauffi na leto 1653.). (Istaknute su riječi štampane crvenim mastilom.) Ispod toga natpisa štampan je kratki pregled historičkih događaja (na pr. Od potopa [protelo je] 3965 [godina] — Od izebranja na Cesarstvo sadašnjega našega svetloga Cesara Ferdinanda tretoga 17) i tumačenja različnih kalendarskih znakova. Ti se znaci od česti tiču astronomskih pojava (mlađ, uštap, zviježđa suncopasa), od česti se odnose na t. zv. »praktiku« (ispor. bilješku sprijeda na str.15), dakle na pr. kad je dobro »vračta primati«, »saditi ali sejati«, »dete od cecka ostaviti«, »ribe loviti«, »podbrivati ali strichi« i t. d. (Ispor sliku br. 6.)

Vrlo je vjerojatno, da Branko Vodnik⁹⁾ ima pravo, kad tvrdi, da je natpisni list kalendara otkinut, a ono, što sad prikazuje natpisni list njegov,

⁹⁾ Branko Vodnik, Povijest hrvatske književnosti (Zagreb 1913.) str. 294.

7. Jedna stranica mjesečnika kalendara g. 1653.

da je zapravo prva stranica teksta. Čudno je naime, da na toj prvoj stranici niti je kazano mjesto štampe niti ime štampara, a ipak su propisi o štampi u tom pogledu oduvijek bili vrlo oštri. Ktome ono, što čitamo na toj prvoj stranici, i ne pripada na natpisni list. Dalo bi se razumjeti, da su na natpisnom listu rastumačeni kalendarski znakovi, ali je teže razumljivo, da ta stranica donosi pregled historičkih događaja. Najčudnije pak je to, da tekst počinje već na stražnjoj stranici prvoga lista. Sačuvani primjerak našega kalendara pokazuje i inače tragova, da je prolazio »kroz sito i rešeto«, pa je lako razumjeti, da je natpisni list, koji je možda bio i omotni list, u tijeku vremena nastradao.

Na drugoj se stranici prvoga lista otpočinje tekst kalendara sa spiskom mjeseci. Imena su mjeseci kazana latinski i hrvatski. Ispod latinskoga imena svakoga mjeseca nahodi se, prema vrlo starom ugledu njemačkih kalendara, sličica, koja ilustrira karakter mjeseca.¹⁰⁾ Svaki mjesec donosi:

¹⁰⁾ Tipične ilustracije ljudskog poslovanja i rada u svakom mjesecu odavna su se umetale u njemačke kalendare. Ima pače kalendarâ samo sa slikama, bez teksta (Uhl str. 59.). Dašto, sujet se slikâ pomalo mijenjao prema prilikama i okolini onih, za koje je kalendar bio određen, no neki su tipični prizori bili dugoga vijeka. Tako i naš kalendar ima slikâ vrlo staroga podrijetla. Za januar se, na pr., već odvajkada upotrebljavala slika čovjeka, koji sjedi u toploj sobi za stolom i diže pehar; za maj prizor ugodne zabave, a za decembar — klanje svinja (Uhl str. 60. i d.). Sve te slike imade i naš kalendar.

8. Natpisna stranica kalendara god. 1698. (U sveuč. knjižnici u Zagrebu R 1904. — 13,5×18,5 cm)

broj danâ, nedjeljno slovo, potpuni martirologij, nedjeljno evanđelje, znakove suncopasa, vjerojatno vrijeme, mijene mjeseca i znak, koji daje zdravstveni savjet (tako zvanî »Lasszettel«). (Ispor. sliku br. 7.) Tako, na pr., uz dan 4. januara nahodimo tri znaka, koji, prema tumačenju na prvoj stranici, kazuju, da je: bolje žilu seći serđitem (Coleric.) i dobro kervariti se. Imena su svetaca kazana u hrvatskom (Blaž), latinskom (Richardus), njemačkom (Kunigundis, Gertrudis), pa ća i u mađarskom obliku (Ilona, Dénes). Na kraju svakog mjeseca uvršteno je po jedno stihovano higijensko uputstvo — dašto, prijevod ili parafraza sličnih uputstava u njemačkim »praktikama«. Za januar se, na pr., kazuje:

Pervoga Meseca né dobro kervi puščati
 Négo koga počne beteg primarati.
 Treba je papreno jesti i dobro vino piti,
 Glavu i persi u toplom terpeti.¹¹

Iza mjesečnika imade u našem kalendaru pet sitno štampanih stranica različne pouke. Pisac raspravlja o planetu (regentu) Merkuriju, koji »bude

¹¹ Uhl (str. 60.) navodi iz stare njemačke »praktike« ove stihove za januar:

Genner der bin ich genant,
 Trinken und essen ist mir wol bekant;
 In dysem monat ist nit gut
 Von den menschen lassen das blut.

SZVECHAN.		Velyaz.	Unor.	Mrazni.	FEBRUARIUS.
1 d	Ognyen Bisk.	5	5	Sznig	Shel'zhe avja prima, Ali f' zlatom nistar nima.
2 e	Svechnicza,	6	7	znig	Ludo isheki vracjilo, Kadamoje zhranje silo.
3 f	Blash Bisk.	7	19	6 u. pp.	Teška nemoch jest pariba, I celo i misal egiba.
4 g	Veronika,	8	0	vetreno	Vadu nijem za nevelja i Vino esni dobra volja.
5 a	Agatha. M.	9	13	vetreno	Baba voda pijuck' z miba, Kajalaj' svoga griha.
6 b	Dora D. M.	10	25	zračno	A kada je vino pila, Da s'z boga je bralila.
7 c	Juliana U.	11	7	zimno.	Ki bi šabi rad vgašiti, Dobro vino dal' joj piiti.
8 d	Mariana D.	12	20	zračno	Szabi kaja i vromace, Tešje rado v'e namace.
9 e	Apollonia.	13	3	megleno	Dejme Koca vech je divna, Nog Divojka, ka je milic.
10 f	Skolastika.	14	17	6 u. 2p.	Rado biva, ali ni Bika, Da Divojka ima milica.
11 g	Mefzopufz.	15	1	vetreno	Ka Divojka nima frama, Svoju škuhu gabi sama.
12 a	Pepelnicza.	16	15	zračno	Daje malla, luda, mlada, Jas bi Misha v'faka rada.
13 b	Tihomill.	17	19	vedro.	Škena luda i piana Velikaje Mjhu vana.
14 c	Valent. M.	18	4	oštra	Dika f' svomu blašvu šena, Dobra, mudra i poštena.
15 d	Fault Jovian.	19	28	zima.	U kovu se peza došit, Kakove je gad hrabrošit.
16 e	Juliana D.	20	10	zburkano	On o veziku naj'vuch slo, Kife o' boju naj'vuch bo.
17 f	Donat M.	21	27	6 u. pp.	Svetešnoj je mislo zida: Svrah ni dobar rad nit.
18 g	Prepedigna.	22	11	megleno	Ako Piska ni Vojnika, Kvaska ima Vojnik Dito.
19 a	Gabin. Q. T.	23	24	zračno	
20 b	Constancia.	24	8	vetreno	
21 c	Eleonora Q.	25	22	vuško	
22 d	Ztol. S. P. Q.	26	5	ali snig	
23 e	Romana.	27	18	zračno	
24 f	Matias. Ap.	28	14	zburkano	
25 g	Viktorin.	29	14	zburkano	
26 a	Sandor Bisk.	30	27	oščalico	
27 b	Leander. X.	31	9	zupano	
28 c	Ruman.	32	21	vedro	

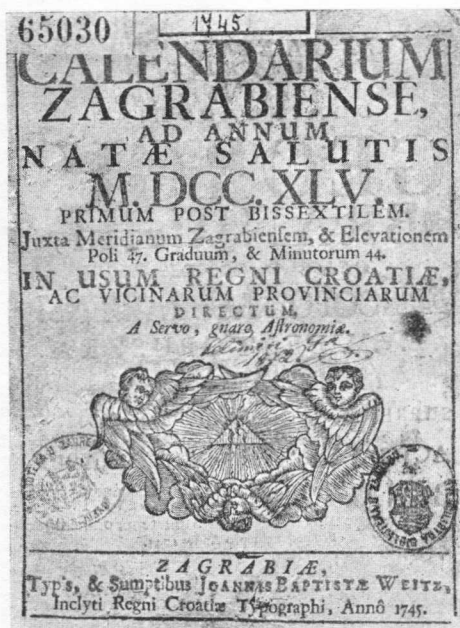
9. Jedna stranica mjesecnika kalendara god. 1698.

ladal i jakost imal«; piše »od zime, protuletja, leta i jeseni«, i nagađa, kakvo će biti vrijeme; donosi »Discursus za ovo novo leto 1653.« i nago-viješta, kako »zemlja hoće svoj sad... roditi i dati«; daje savjete »za betege i kervarenje« i najzad nabraja »merčanja«, koja će biti god. 1653.

Svi ti članci, dakako, vrve kojekakvim sredovječnim praznovjeri-cama. Merkurije, na pr., uzročitelj je rata, pa auktor o tome ratu iznosi svoje refleksije¹²); za puštanje krvi treba se držati izvjesnih dana, koji su zabilježeni u kalendaru. Pogotovu pak su pomrčanja, tvrdi pisac, vazda »človečanskomu narodu« na veliku »škodou« i »vnogokrat na pogibel smrtnu; z jednom rečjom, kada gode merči Sunce ali Mesec, to moremo znati, da je Gospodin Bog zdignul svoj bič, š čim se je navadil človečanski narod vudriti i kaštigati. Molemo se njega svetoj milosti, da ne gledi našeh grehov, nego da oberne svou serditost od nas, Amen«.

Pisac kalendara zacijelo je bio svećenik. To se dađe naročito nago-viještati po tonu i po pobožnoj tendenciji, koja provijava poučne članke.

¹² Zanimljiva je koincidencija, da pisac o ratu piše ovako: »... najveću jakost bude imal Merkurijuš vse svoje zlo izlejati na Turski Mahometov narod, otkuda i moremo veliko ufanje imati, da ako počne letos naš milostivi Kralj Njega Svetlost vojovati u jedinosti ostaleh Poglavnikov Kerščanskeh suprot naturalskomu vere krščanske nepri-jatelju, da ga hoće Gospodin Bog, i nas polag njega, pomoći...« — a Belostenec, koji u isto vrijeme sastavlja svoj rječnik, da u članku »Kuham« iznosi ovaj svoj »pium deside-rium«: coquere bellum... ut omnes Christiani Principes Turcicum occulte coquunt bellum, i. e. praeparant clanculum necessaria ad futurum bellum Turcicum«.

10. Natpisna stranica kalendara god. 1745. (15.5×19.5 cm.)

Svoju domovinu zove on »Hrvatski i slovenski orsag«, kako je zovu i drugi pisci XVII. stoljeća.¹³⁾ Štampan je kalendar valjada u Gracu. Zagreb u ono vrijeme još nema štamparije.¹⁴⁾

Sva je prilika, da sačuvani primjerak od god. 1653. nije prvi godišnjak toga našega, koliko dosad znamo, najstarijega godišnjega kalendara. Ponajprvo valja istaći, da taj primjerak ne pokazuje nikakvih pretenzija da bude smatran kakvim novim preduzećem. Još važnije je ovo: Krajačević u svom kalendaru, što sam ga sprijeda pomenuo, uz dan 4. aprila, kad se slavi uspomena sv. Isidora, ima bilješku: Ambre. Doct. *poleg Zagreb. Kalendariuma*. Kako kalendar od god. 1653. uistinu na dan 4. aprila donosi ime »Ambreus Doctor«, vrlo je vjerojatno, da su Krajačevićev »Kalendarium« i naš kalendar istovetno preduzeće. A ime je tome preduzeću zacijelo bilo »Zagrebečki Kalendarium«, Krajačevićevi »Sveti Evangeliomi« štampani su god. 1651., no napisani su bez sumnje mnogo ranije; prema tome se može zastalno uzeti, da je »Zagrebečki Kalendarium« izlazio barem već god. 1650.

Do god. 1692. ne znamo više ni za jedan hrvatski godišnji kalendar. Istom u posljednjem deceniju XVII. stoljeća počeli su izlaziti kalendari, koje je izdavao Pavao Ritter Vitezović. Iako se nijesu sačuvali svi primjerci toga kalendara, ipak se iz sačuvanih primjeraka daje razbirati, da je Vitezović svoj kalendar počeo izdavati barem god. 1691., i da ga je svakojako izdao i god. 1692., 1697., 1698., 1699. i 1705., te vjerojatno

¹³ Na pr. Habelić i Belosteneć.

¹⁴ Klaić, Knjižarstvo u Hrvata, str. 13.— Prvu štampariju osnivaju u Zagrebu isusovci istom god. 1664., ali ona je ispočetka slabo radila (ibid. str. 14.).

JANUARIUS habet dies XXXI.										
Die	FESTA	Conf. S. Cr.	Carus Gr. Mi.	Ort. Occ. H. M. H. M.	Alpeius Luna et Planets hori inter se, ac varia obseruationes in fug. diebus					
1	a Circuli D.N.J. C.	11	26	18	21	38	11	11	11	Terrib.
2	b Macarii Abbatis.	7	12	19	18	23	58	11	11	h. a. m. 20 p. m. x. 2. d. m.
Dom. Pasc. Oct. S. Joan. ap. 15. Jo. Evangel. Dixit Jesus Petrus sequere me. Jo. 21.										
3	c Georgete Virg.	13	18	13	59	11	11	11	11	Hominum.
4	d Titi Episc.	14	19	13	9	11	11	11	11	2. d. 0.
5	e Telephori P.M.	14	19	20	3	11	11	11	11	11
6	f Epiph. D.N.J. C.	20	16	22	7	59	4	3	11	11
7	g Raynaldi Conf.	8	17	23	7	53	4	4	11	11
8	a Severini Abbatis.	4	22	24	7	57	4	4	11	11
9	b Iuliani Martyris.	11	10	25	7	56	4	5	11	11
Dom. Infr. Oct. Epiph. Evangel. Cum Iesus esset Jesus sanctorum 12. Luc. 2.										
10	c Agathonis Papae.	13	20	16	7	55	4	6	11	11
11	d Hygii Pap. Mar.	20	21	27	7	54	4	7	11	11
12	e Eraclii Presbyt.	8	22	29	7	53	4	8	11	11
13	f Nicaeni Episcopi.	21	23	30	7	52	4	9	11	11
14	g Hilarii Episcopi.	4	24	31	7	51	4	10	11	11
15	a Pauli I. Eremitae.	13	25	32	7	50	4	11	11	11
16	b Marcelli Papae.	16	26	33	7	49	4	12	11	11
Dom. II. post Epiph. Evangel. Nuptiae factae sunt in Cana Galilee. Jo. 2.										
17	c S. N. S. Ant.	17	27	34	7	48	4	13	11	11
18	d Cath. S. Petri Rō.	28	28	35	7	47	4	14	11	11
19	e Pontiani Mart.	18	29	36	7	46	4	15	11	11
20	f Fab. & Seb. MM.	3	30	37	7	45	4	16	11	11
21	g Agnetis V. & M.	17	31	38	7	44	4	17	11	11
22	a Vincentii Mart.	2	32	39	7	43	4	18	11	11
23	b Delphonat. s. m. 94.	10	33	40	7	42	4	19	11	11
Dom. III. post Epiph. Evangel. Cum descendisset Jesus ex monte, Matth. 8.										
24	c Timothei Episc.	9	34	41	7	41	4	20	11	11
25	d Conversi S. Pauli.	12	35	42	7	40	4	21	11	11
26	e Iulianae Episc.	25	36	43	7	39	4	22	11	11
27	f Iuliani Episc.	30	37	44	7	38	4	23	11	11
28	g Caroli M. Imp.	12	38	45	7	37	4	24	11	11
29	a Blandi Saleg Ep.	4	39	46	7	36	4	25	11	11
30	b Martini Vir. Ma.	16	40	47	7	35	4	26	11	11
Dom. IV. post Epiph. Evangel. Ascendente Iesu in naviculam, Matth. 16.										
31	c Petri Nolaici C.	18	41	48	7	34	4	27	11	11

11. Stranica mjesečnika latinskog kalendara god. 1745.

i u onim godinama, koje nijesu navedene, a padaju između god. 1691. i 1705. Sačuvani su primjerci god. 1692., 1698., 1699. i 1705.

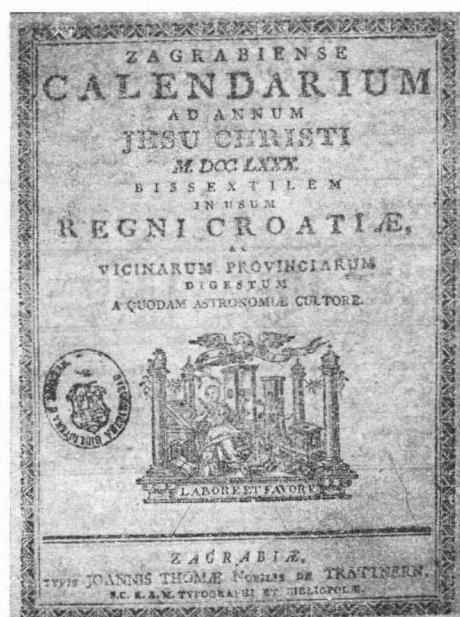
O Vitezovićevim je kalendarima opsežnije pisao Vjekoslav Klaić u svojoj studiji: Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (Zagreb 1914.).¹⁵ Ja ću na njegovo razlaganje dodati samo nekoliko bilješki.

Kalendar se zvao »Mesečnik« (Mefzecfnik). Prvi je primjerak, od godine 1692., sačuvan krnj, zato donosim sliku natpisnog lista god. 1698. (ispor. sliku br. 8.), tako isto i stranicu iz mjesečnika te godine (ispor. sliku br. 9.). Iz prvoga primjerkca saznajemo, da je kalendar izišao i god. 1691. Na jednom naime mjestu čitamo bilješku: »V našem lanjskoga godišća Mesečniku rekosmo nikoja od naravi zvezd bludećih...« Je li godišnjak 1692 izdao sâm Vitezović, nije utvrđeno, no vjerojatno je; za ostale se to godišnjake znade pouzdano.¹⁶ Ne zna se ni to, gdje je kalendar godine 1692. štampan, jer mu nedostaje natpisni list. U Zagrebu valjada nije, kako dokazuje Klaić (str. 94.—95.), jer je Vitezovićeva štamparija počela raditi istom god. 1695.

Po sadržaju i karakteru svom Vitezovićev kalendar vrlo mnogo podsjeća na kalendar god. 1653. Pun je i astrologije i praktike i drugog praznovjerja. God. 1692., na pr., raspravlja se o utjecaju Mjeseca na karakter i organizam djeteta prema tome, u kakvom se zvijezdu nahodi Mjesec, kad se dijete rodi. Dijete, na pr., »koje se rodi, gda je Mesec u Kozlu ali Vodnaru, biva rado betežljivo od merzle močvarnosti, otokov, vetrov; jest leno v delu, činjenju i svih poslih. Ako Mesec doli jemlje, takvo je Dete podverženo kašljom, bljuvotinam i ledenoj boli...« i t. d. I godišnje doba,

¹⁵ O kalendarima se govori: str. 83.; 117.—118.; 125.—126.; 195.—196.

¹⁶ Branko Vodnik, Povijest hrv. knjiž., str. 294.—295.

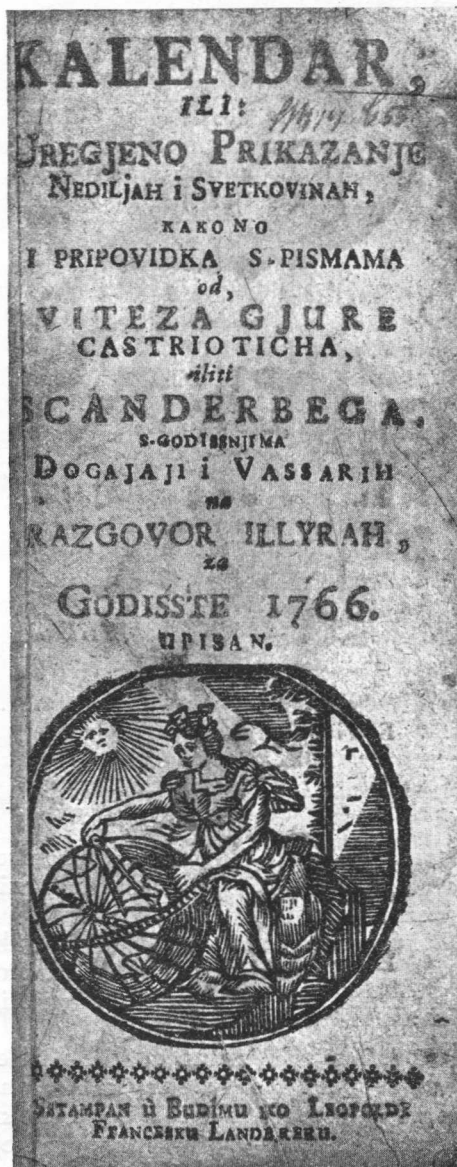

12. Natpisna stranica Trattnerova kalendara god. 1780. (16,5×21,5 cm.)

pa i pojedini dani utječu na novorođenčad. Za dane je piscu kalendara auktorom »Beda poštuvani« (Beda Venerabilis), no zanimljivo je, da na kraju tog članka ipak pisac upozorava čitača: »Ali ne veruj tomu vsemu«. Uostalom, ta proročanstva valjada i ne potječu iz Bede, već iz kojega njemačkog kalendara. Kalendar Pamfila Gengenbacha od god. 1517. (Uhl, str. 70. d.), na pr., donosi slične gluposti. Ispor.: »Die wirckung dess Jenners ja den menschen. Der yn dem Jenner geboren wirt, der wirt bald zornig v. ist doch züchtig und gütig. Er gewinnet frawen lieb, und ist sins willens...« i t. d. Slično veli naš kalendar za dijete, koje se rodi u ljetu: »... bude Človek tela dobro žestokoga i dobre spodobe, velikih očiju, gustih las, vruć i sušan, serdit«. Poslovi se ljudski moraju udešavati prema znamenjima suncopasa. Dobro je, na pr., pod Ovnom »novu opravu obleći, mir činiti, ocelj i olovo kupovati, nohte obrezavati, u ognju posluvati i ognjene meštrije delati, u suhoj banji kupati se, začimbe kupovati. Zlo je zaruke činiti, purgaciju aliti počist vzeti, glavu vračiti...« i t. d. Pomrčanja su dakako i za Vitezovića vrlo kobna. »...bojati se je,« sluti kalendar, »da ov Pomrak (Mjeseca) ne bude zrok i početnik novom kakvom med ljuctvom zburkanju, smutnjam, strahom, betegom, nevoljam, vnoĝomu zlu i velikom pomoru, a najmre starih ljudi, kojim se najveć ov Pomrak na-graža...«

U posebnom se članku davaju stihovana higijenska uputstva kao u mjesečniku kalendara god. 1653. Za decembar, na pr., dobijamo ovo uputstvo:

Toplo jič u toploj hiži,
Zelišća i trave biži.
Za glavnu je žilu vrime:

14. Natpisna stranica »slavonskog« kalendara godine 1766. (U sveuč. knjižnici u Zagrebu. R 2181. — 6,5×15 cm.)

KIPAN, JUNIJA.	Stari Kalendar.
Imade Danaa XXX.	Mjeses.
Evangelje Luke 14.	Ivan 16.
1 Eraf. Dan dug 15. s.	21 A. Cants
2 Oliva * * * (40)	22 Helena
3 Quirin vruche * *	23 Desider.
4 Bonifac. slidi * *	24 Joanna
5 Norbert. vitar * *	25 Urban
6 Roberto kiksa * *	26 Nicola
7	27 Ivan Pap.
Evangelje Luke 15.	Ivan 16.
8 E3. Medard * *	28 A. Reg.
9 Prim. i F. (7. pop.)	29 Teodof.
10 Onoph. vlxno. * *	30 Felix
11 Barnaba Izhod sun. * *	31 Petronil.
12 Basilid. (4. s. 5. m.)	1 J. Spas. d.
13 Ant. od Pad. vruche * *	2 Erafm.
14 Eliseo * * * *	3 Oliva
Evangelje Luke 5.	Ivan 25. i 16.
15 E4. Vid. M.) 5. s.	4 A6. Eran
16 Justina (24. m. pop.)	5 Bonifac.
17 Adolf. nestalno * *	6 Norbert.
18 Ciriak * * * *	7 Robert.
19 Gerv. Prot. ugodno * *	8 Medard.
20 Silver. * * * *	9 Prim. i F.
21 Aloisio * * *	10 Onoph.
Evangelje Martb. 5.	Ivan 14.
22 E5. Paul. * 6. m. * *	11 A. Duhov
23 Agrip. † (10. m. po.)	12 Duh. pos.
24 Ivan Kest. Pocerak * *	13 Duh. ut.
25 Prosper lit. najdulji * *	14 Eliseo
26 Guib. ugodno (dan * *)	15 Vid.
27 Ladislac K. mutno * *	16 Justina
28 Leon. † na munje * *	17 Adolf.
Evangelje Marke 8.	Ivan 3.
29 E6. Petar i Pav. (9. * *)	18 A. Trost.
30 Theodof. (s. II. u.) * *	19 Gerv. Pro

15. Stranica mjesečnika »slavonskog« kalendara god. 1766.

Uhl (str. 85.) pominje ovu njemačku regulu: »Ist der öpffel (Eychöpfel vmb Sanct Michels tag) vil vnd frü, so wirtt der Winter frü, vnnd vil Schnee vor Weihnachten...«, počem možemo zaključiti, da su i mnoga »seljačka pravila« u našim kalendarima njemačkog podrijetla.

Godine 1698. i 1699. imade Vitezovićev kalendar, pored imena »Mesečnik«, još i natpis »Zoroast Hervacki«. U oba godišnjaka izdavač istupa

16. Natpísna stranica kajkavskog kalendara godine 1786. (U sveuč. knjižnici u Zagrebu. R 1883. — 8×10,5.)

pod pseudonimom »Radovan Javoriković«. Iz godišnjaka 1698. doznajemo, da je kalendar izišao i god. 1697.¹⁸⁾

Kalendar god. 1698. donosi u mjesečniku, pored kronoloških, astronomskih i meteoroloških podataka još i »Priričnik«, zbirku stihovanih mudrih rečenica, koje sa samim kalendarom nijesu ni u kakvoj vezi¹⁹⁾, a kalendar god. 1699., osim »Priričnika«, ima još i posebni poučni članak: »Red i versta Kraljev Hervackih počamši od Ostrivoja«. Ovo je prvi put, da hrvatski kalendar donosi štivo, koje ne služi prosto kronologiji ili praktiki, već hoće da čitača i pouči i oplemeni.

Začudo je, da su izdavači kalendarâ istom vrlo kasno došli do uvjerenja, kolika silna snaga stoji u tome književnom preduzeću, i koliko ono može poslužiti obrazovanju i prosvjeti najširih narodnih redova. Otkako je izumljena štampa, kalendar je — dok nema novinâ — jedini tiskopis, koji svake godine ponovo dolazi u narod. Tako je on mogao biti jedno moćno sredstvo u rukama onih, koji su htjeli utjecati na narod i rukovoditi ga. S pravom je Ivan Filipović, u svom kalendaru »Narodna knjiga« (1858. do 1860.), napisao ove riječi: »Želeć, da svojim sunarodnikom pribavim kakvu takvu korisnu knjigu, dadoh se evo na izdanje ovoga Koledara. Da sam se pako baš Koledara prihvatio, uzrok je... taj, što je Koledar knjiga, kojom se narodu ponajviše koristiti može, jer on u

¹⁸⁾ »V ostalih duguvanjih i stvarjah«, kazuje izdavač na jednom mjestu, »naj se ravna hižni gospodar polak lanjskoğa našega navuka...«

¹⁹⁾ O »Priričniku«, po kojem se dade utvrditi auktorstvo Vitezovićevo za kalendar, pisali su Vodnik i Klaić na prije kazanim mjestima.

17. Stranica mjesečnika kajkavskog kalendara
god. 1786. (Mjesec »Klafzen«.)

narod najviše prodire...« DokaZ je širokog pogleda VitezovićeVa kao literata, da je on prvi u nas upoznao u tome pogledu znamenovanje kalendara.

Posljednji sačuvani primjerak VitezovićeVa kalendara potječe iz god. 1705., ali sad se on ne zove više »Zoroast«, već samo »Misečnik hervacki«. Izdavač se naziva »Radovan Zelenlugović«. Taj je godišnjak vrlo mršav. Zdrave pouke ima malo, ali astrološko se stanovište ističe s osobitom oštrinom. »Vnogi Vračnici aliti Ličnici,« kazuje izdavač, »malo paze na nebeske poglede u vraćenju svojih betežnikov, zato s njimi groblje hitro napunjavaju...«, a trebali bi to činiti, »budući da se od Nebeskih vsa i vsakotera Zemaljska ravnaju i po njih ustaju, po njih živu i ginu...«

Iza Vitezovića kao da je izdavanje godišnjega kalendara u kajkavskom narječju za duže vremena zapelo. Nemamo nikakovih vijesti o tome, da li je između god. 1705. i 1769. (ili 1770.) izlazio kakav hrvatski kajkavski kalendar. A možda i nije izlazio. Obrazovani su krugovi u Hrvatskoj potkraj XVII. i na početku XVIII. stoljeća sve više prihvatili latinski govor kao govor društvenog saobraćaja, pa je bilo uopće malo zanimanja za narodni jezik. No potreba se kalendara ipak osjećala, pa da se zadovolji ta potreba, počeo je štampar i knjižar Ivan Weitz u Zagrebu negdje u petom deceniju XVIII. stoljeća izdavati l a t i n s k i godišnji kalendar. Taj se kalendar isprva zvao »Calendarium Zagrabiense«, kasnije, od god. 1769., »Zagrabiense Calendarium«, a izlazio je više od stotinu godina. No zapravo se tu radi o dva »Zagrabiense Calendarium«, o dva preduzeća istoga imena. Onaj prvi »Z. C.«, koji je osnovan od štampara Weitza, izlazio je brigom i trudom različnih zagrebačkih tiskara i knjižara — najprvo Weitza (do 1751.), zatim redom: udove Ane Marije Weitz (1752.), baštinikâ Weitzovih

(1753.—1754.), Antuna Reintera (1755.—1758.), Kajetana Härla (1759. do 1763.), Franje Zeraushega (1764.—1768.), Antuna Jandere (1769.—1772.), udove Julijane Jandera (1773.—1778.?) i Josipa Kotschea (1779. ? do 1808.).²⁰⁾ Kalendar mora da je imao vrlo dobru prođu, pa je razumljivo, da se doskora protiv njega podigao opasan konkurent. God. 1773. naime dobio je bečki štampar Ivan Toma pl. Trattner kraljevski privilegij za otvorenje tiskarnice u Varaždinu, koji je u ono doba bio centar uprave u Hrvatskoj. Čim je tiskarnica bila otvorena, Trattner je odmah počeo izdavati, sasvim prema ugledu i uređenju zagrebačkog »Calendarium«, latinski kalendar pod imenom »Varasdinense Calendarium«. ²¹⁾ Taj je kalendar kroz tri godine (1774.—1776.) izlazio u Varaždinu, a kad je onda požar opustošio Varaždin i Trattner preselio u Zagreb, nastavi on izdavati svoj kalendar u Zagrebu, ali sad pod imenom »Z. C.« I tako odsad Zagreb imade dva »Z. C.«, koji uporedo izlaze do god. 1808. Trattner izdaje svoj kalendar do god. 1794.; pošto je onda biskup Vrhovac prekupio njegovu tiskarnicu, izlazi mlađi »Z. C.« god. 1795. i 1796. »Typis Episcopalibus«, a počevši od god. 1797. izdaje ga Antun pl. Novosel, šurjak biskupov, koji je preuzeo biskupsku tiskaru. Starijemu, Kotscheovu, »Z. C.« prekide se nit života god. 1808., kad je prestala raditi štamparija Kotscheova; no mlađi, Novoselov, »Z. C.« izlazi dalje u istoj tiskarnici, kojoj su se više puta mijenjali vlasnici (do god. 1800. Antun Novosel, do 1825. Franciska Novosel, god. 1826. Josip Rossy, od god. 1827. Franja Suppan), barem do god. 1846.

Da ogledamo najprvo stariji »Z. C.«!

Kalendar je izlazio u obliku 4° i zadržao taj oblik kroz cijelo vrijeme svoga izlaženja. Prvi sačuvani primjerak imade ovaj natpis:

CALENDARIUM | ZAGRABIENSE, | AD ANNUM | NATAE SALUTIS | MDCCXLV. | PRIMUM POST BISSEXTILEM. | Juxta Meridianum Zagrabiensem, & Elevationem | Poli 47. Graduum, & Minutorum 44. | IN USUM REGNI CROATIAE, | AC VICINARUM PROVINCIARUM | DIRECTUM, | A Servo, gnaro Astronomiae. | ZAGRABIAE, | Typis, & Sumptibus JOANNIS BAPTISTAE WEITZ, | Inclyti Regni Croatiae Typographi, Annò 1745. (Ispor. sliku br. 10.) Štampom istaknute riječi štampane su crvenim mastilom.

Jezik, u kojem je kalendar složen, a i čitavo njegovo uređenje dokazuje, da je bio određen samo za obrazovane krugove hrvatskih čitača. Mjesečnik je pomno izrađen, te imade u njem sva sila bilješki astronomskih, ali i astroloških. Kazuje se, na pr., »Cursus Lunae«, »Cursus Solis«, ali

²⁰⁾ Godišnjake kalendara od 1775. do 1780. nijesam imao u rukama, pa kombiniram one dvije, znakom pitanja označene, godine prema Klaićevu Knjižarstvu (str. 17.—26.)

²¹⁾ VARASDINENSE | CALENDARIUM | AD ANNUM | JESU CHRISTI | M. DCC. LXXIV. | SECUNDUM POST BISSEXTILEM. | IN USUM | REGNI CROATIAE, | AC | VICINARUM PROVINCIARUM | DIGESTUM | AB CULTORE ASTRONOMIAE. | Cum Privilegio Sacrae Caesareae, & Apost. Regiae Majestatis. | VARASDINI, | TYPIS JOANNIS THOMAE NOBILIS DE TRATTNERN, | Sac. Caes. Reg. Apost. Maj. Typographi et Bibliopolae.

Oblik 4°. Štampom istaknute riječi štampane su crvenim mastilom. Godišnjak je posvećen banu Nadaždu. Kalendar donosi članak: Genealogia Aug. Imp. Rom. Regum Europae, dok godišnjak 1776. ima ulomak iz prve knjige Lucićeva djela »De Regno Dalmatiae, et Croatiae«.

se kazuje i »Aspectus Lunae cum Planetis; horum inter se, ac variae observationes in sing. dies.« (Ispor. sliku br. 11.) Pa i inače, dajbudi u starijim godišnjacima, astrologija i praktika zapremaju važno mjesto u kalendaru. U prvom sačuvanom godišnjaku imade, na pr., članak: Prognosis Coniecturalis Astrologica. Tu se najprije govori o pomrčinama i drugim znatnim astronomskim pojavama (Eveniet... insignis coniunctio Lunae cum Venere per telescopia spectanda...), a onda o godišnjim dobima — sasvim stručno i trijezno, počem se razbira, da je odista taj dio kalendara uredio »Servus, gnarus Astronomiae.«) No na kraju članka imade i ova bilješka: »Minatur vero anni huius constitutio varias affectiones pulmonum, stomachi debilitates, interna apostemata et laterum puncturas...« — a imade i potpunu »praktiku«: Tabula, quoad cursum Lunae per signa Zodiaci, quandonam respectu cursus Lunae, signorum quae percurrit, bonum, vel malum, vel indifferens sit. »Tabula« vrlo savjesno poučava, kad treba, dašto prema položaju zvijezdâ, »sanguinem mittere«, »medicinas sumere«, »balneis uti«, »aedificare, piscari, caedere ligna pro aedificiis, seminare et plantare«. No malo pomalo opaža se i u ovim člancima utjecaj njemačkog racionalizma. Kalendar god. 1750., na pr., donosi opsežne »Ephemerides Oeconomicae«, kojima su dodane i »Observationes Rusticae«, t. j. t. zv. »Bauernregeln«, kao na pr.:

Ex serenitate Autumni fit hiems frigida

Quando prata virent Natalis tempore Christi,
Paschatis in festo tum nive tecta latent...

ali pisac dodaje članku vrlo razboritu »Annotatio supra praedictas Rusticorum et vulgi observationes« s ovom bilješkom: »Ex praedictis his observationibus aliquae nullo innituntur principio physico, adeoque prorsus sunt incertae; nonnullae vero habent aliquod fundamentum physicum, adeoque sunt probabiliores, non tamen omnino infallibiles et certae«. Ona druga gore navedena regula tumači se na pr. racionalistički ovako: Nam trigus biemis, quo tardius incipit, eo diutius durare solet. I. god. 1757. ispričava se izdavač: Caeterum quas hic et in singulos dies coniecturas (o vremenu) adnectimus, non ex Astris, aut diverso inter se Planetarum positu, sed e loci situ, aliisque adiunctis verisimiliter petimus. No istom s novijim vremenom nestaje astrologije i praktike posve iz kalendara.

Pouka i zabava, koju je prvi uveo Vitezović u kalendar, imade i u latinskom kalendaru svoje stalno i ugledno mjesto. Već u prvom sačuvanom godišnjaku nahodimo nastavak poučnoga članka, kojemu je općeni natpis: Historia Turcica, gdje se opsežno pripovijeda o običajima i ostalim prilikama kod Osmanlija. God. 1751. i 1752. imade također oduži članak historičkoga karaktera: Synopsis Chronologica de rerum initiis. Kako u ono doba još nema novinâ u Zagrebu, izdavači se kalendara staraju da obavijeste čitače svoje o svemu, što se važno desilo u prijašnjoj godini. Osobito o ratovima vodila se velika briga. Tako se od god. 1758. dalje (svakojako još 1762.) opisuje sedmogodišnji rat pod natpisom: Ephemeris brevicula praesentis belli Borussici — dašto u formi kronike. No upletene su i druge vijesti: na pr. da je bio potres u Zagrebu. Kraj članaka historičkih i kroničarskih ima ih i s drugim sadržajem: »Prognosis Cabalistica Vatis Angli« (1758., 1762., 1767.—1772.; bilješka kazuje, da je to prijevod

iz engleskoga), zbirka satiričkih epigrama, ali ne osobito duhovitih²², »Schola Salernitana de conservanda bona valetudine« (1753., 1754., 1805., 1807.), ulomci iz poznatog sredovječnog higijenskog vademecuma; »Approbata Media aquis submersos, et suffocatos, ac alia ratione infortunatos homines aptissime iuvandi« (1781.). Kad je onda kalendar imao da se opire konkurenciji Trattnerova preduzeća, morao je i književnom dijelu svom posvetiti više brige. Kalendar donosi ili aktuelne članke (»Fundamenta quibus ostenditur tres inferiores Slavoniae comitatus semper ad Iurisdictionem Regni et Bani Slavoniae pertinuisse«, 1791.) ili umeće radnje odličnih domaćih učenjaka (»Dissertatio qua in agro Schitarjevo ad decimum lapidem Zagrabia in exortum remoto Andautoniam oppidum titulo reipublicae olim stetit monstratur«, 1792., (bez sumnje) od Andrije Blaškovića; »Sisciae urbis in Pannonia olim celeberrimae imago«, 1793.—1794., od Matije Petra Katančića; »Veteris Pannoniorum linguae exetasis Philologica«, 1795., od istoga); ili najzad prešampava starija vrijedna djela (Vitezovićevo »Plorantis Croatiae« etc., 1797.—1803.; »Bosna captiva«, 1796.; »Stemmatographia«, 1808.). Članci su, osim preštampanih djela, redovno anonimni; samo Katančić označuje svoje inicijalima M. P. K. P[ro]fessor].

Naročitu su vrijednost davali, a davaju još i danas, kalendaru pomno vođeni imenici časnikâ i službenikâ (»Dignitates et Officia«) u Hrvatskoj. Misao, da se u kalendaru donose imena javnih zvaničnika, iako nije originalna²³, ipak je za Hrvatsku bila nova i mnogo je pridonijela, da je kalendar imao toliku prođu. Izdavač je tim imenikom činio važnu uslugu uređima i poslovnom svijetu, ali je također ugađao taštini onih, koji su nahodili svoje ime naštampano u tiskopisu toliko raširenom. Stoga i vidimo, da se taj dio kalendara od prvih čednih pokušaja doskora razvio u potpuni shematizam zvaničnog aparata u Hrvatskoj i Slavoniji, te je najzad cijelom kalendaru podavao njegovo glavno obilježje.

Prirodno je, da je mlađi »Z. C.«, koji je, kako je pomenuto, počeo u Zagrebu izlaziti godine 1777., kao konkurent nastojao da točno podražava svom starijem drugu, ali ujedno i da ga nadbije privlačljivijom spoljašnjom opremom (ogleda i uporedbe radi donosim snimke natpisnoga lista i jedne stranice mjesečnika godišnjaka 1780.; ispor. slike br. 12. i 13.) i biranijim

²² Na pr.

Ut cibus sapit male
Qui prorsus caret sale:
Sic ioci absque ingenio
Pro docto non sunt genio.

Ad plene describendam pravitatem Mundi
Pro calamis haud sufficiunt anserum fundi.

Teneat Polonia
Sui custodiam;
Ne intret invidia
Prodatque Patriam (god. 1770.).

²³ Taj su običaj uveli francuski kalendari, napose »Almanach Royal« (od god. 1682.). On je također prvi donosio genealogiju kraljevske kuće, oglašivao vašare i obznanjivao kretanje poštanskih vozova, što su sve naskoro prihvatili njemački, a onda i naši kalendari. Već i »Zagrabiese Calendarium« oglašuje »Cursus Postarum« i donosi »Nundinarum notitia«.

sadržajem. Oblik mu je 4°, a donosi, kao onaj, kalendarij, književni prilog i obilni imenik zvaničnikâ. Dokle izlazi kod Trattnera i u vatri konkurencije, lako se razbira da ga uređuje vještija ruka, te je on uistinu u mnogom čemu bolji i napredniji od svoga starijega druga. Astrologiji i praktiki nema mnogo mjesta u kalendaru; u Beču se već znalo, da to ne pripada u kalendar određen za čitače, koji se ubrajaju među obrazovane krugove. Naprotiv se književnom prilogu priklanja velika briga. Okretni izdavač nastoji da štivo u kalendaru bude što aktuelnije, i da kalendar što više nadomještava novine kojih još nema. Članci kao: *Historia belli nuperi Austriam inter et Borussiam in Ephemeridem relata* (godine 1780.; radi se o ratu godine 1777.—1779.); *Ephemeris rerum memorabilium proxime vertentis anni 1780.* (godine 1781.); *Varia fortuna belli praesentis Austriaco-Russico-Turcici Ephemera narratione descripta* (god. 1789.—1791.); *Epitome annorum quibus Josephus II. S. R. Imperium et hereditaria regna gubernavit* (god. 1791.) — mogli su doista poslužiti kao neki surogat novinê. Uzato se i on osvrće na domaću stariju povijest. Ulomci iz Ivana Lucića, koji su otpočeli izlaziti u varaždinskom kalendaru, nastavljaju se u zagrebačkom godine 1777. i 1778. Od godine 1782. počevši prešampava kalendar »*Series Banorum Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae*«, koju da je napisao »*civis noster Vir Philologus*« i šampao »*Typis Tyrnaviensibus*«. Za vrijeme dok kalendar izlazi »*Typis Episcopalibus*«, Katančić, iznevjerivši se Kotscheu, uvršćuje u nj svoj članak »*Memoria Belgradi olim Sindiguni a priscis temporibus ad recentiore aetatem perducta*« (god. 1795. i 1796.). Vrijednost kalendara, dajbudi u literarnom pogledu, počinje opadati, kad štampariju preuzima Novosel. Već u prvim godišnjacima opažava se nedostatak vješte uredničke ruke, ali, dok izlazi Kotscheov »*Z. C.*«, izdavač mladega kalendara ipak još uvijek nastoji da časno izdržava konkurenciju starijega druga²⁴) No čim je nestalo Kotsheova »*Z. C.*«, izdavač je Novoselova kalendara, riješivši se konkurencije, koja ga je sputavala, ubrzo krenuo drugim pravcem. Najprvo ispada literarni prilog (već god. 1808.), a zato se uvećava imenik: od god. 1809. donosi kalendar potpuni »*Schematismus Cleri*«, ča i s posebnim natpisnim listom. Od godine 1825. mijenja se i oblik kalendara; on se štampa u 8° i dobiva sve više izgled jednog »*Imenika dostojanstvenikâ i službenikâ*«, kojemu je kalendar samo prikrpina, dobrovoljni dodatak izdavačev. Ali to i jest razlog, da je taj latinski kalendar, premda gotovi anahronizam u godinama ilirskog zanosa, ipak produžio vijek svoj malone do vremena apsolutizma. Istom kad su i hrvatski i njemački, u Hrvatskoj štampani, kalendari donosili opsežne zvanične shematizme, pa kad latinski jezik, posve istisnut iz uređâ i školâ, iščezava iz javnoga života u Hrvatskoj, nestaje i taj, može se reći, posljednji izdanak hrvatskog latinizma s našeg književnog trga.

Dok je tako latinski kalendar kroz gotovo potpuni jedan vijek zadovoljavao potrebe hrvatske inteligencije, za potrebe su nižega pučanstva, koje nije znalo latinski, skrbiili pučki kalendari, koji su izbili na površinu u vrijeme, kad je latinski kalendar bio u jeku. Imade ih i u Hrvatskoj i u Slavoniji, no slavonski je za četvrt vijeka stariji. Već malo decenija iza

²⁴ God. 1797. ima kalendar članak »*Series Episcoporum Zagrabienisium*« preštampan iz Farlatija; god. 1798.—1800. prijevod: *Historia Illyrici ex opere Manuale Geographicum Ignatii de Lucca*; god. 1801. počinje izlaziti »*Historia Uskokorum ex Gebhardo, alisque*«, koja se, s nekim prekidima (god. 1806. i 1808. pominje se članak na natpisnom listu, ali ga nema u kalendaru), nastavlja do god. 1807.

oslobođenja Slavonije od turske prevlasti počinju franjevci izdavati godišnji kalendar za katolički puk u Slavoniji i Ugarskoj. Taj se kalendar, jer u Slavoniji nije bilo tiskarnice, iznajprije štampao u Budimu. Prvi je godišnjak izišao god. 1743.

O historijatu toga kalendara crpamo neke vijesti iz Jakošićeva spisa »Scriptores Interamniae«, koji je štampan u 2. knjizi »Grade za povijest hrvatske književnosti«. Jakošić naime kazuje, da su »Calendarium Illyricum« izdavali redom: Đuro Rapić (1743. i 1744.), Jerolim Lipovčić (1745.—1755.), Marijan Lanošević (Lanosović; 1778.—1786.), Ivan Matković (1792.) i Aleksander Tomiković (1793.—1817.). Ktome imamo još bilješku u Kukuljevićevoj »Bibliografiji« (str. 119.), da je »kalendar ilirski« od 1754.—1780. u Budimu izdavao Emerik Pavić. No otkako je Osijek dobio štampariju (a to je bilo oko god. 1770.), počinje doskora i u Osijeku izlaziti pučki kalendar, te ne znamo, jesu li, dalje od god. 1770., oni kod Jakošića pomenuti pisci uređivali budimski ili osječki kalendar. Za Matkovića (koji jedini od pomenutih urednika nije franjevac) znamo izvjesno da je uređio osječki, a za Rapića, Lipovčića i Pavića da su uređivali budimski kalendar; Tomiković je valjada bio urednik osječkog kalendara. Za Lanoševića zasad još držim da je uređivao budimski kalendar, jer mi nije poznat nijedan primjerak osječkog kalendara iz onog vremena.

Najstariji primjerak slavonskog kalendara, što se sačuvao, i to budimskoga, potječe iz godine 1766. Natpis mu je:

**KALENDAR | ILI : | UREGJENO PRIKAZANJE | NEDILJAH i SVET-
KOVINAH, | KAKONO | I PRIPOVIDKA S - PISMAMA | od, | Viteza
Gjura CASTRIOTIČA, | iliti | SKANDERBEGA, | S - GODISSNJIMA
DOGAJAJI [sic] i VASSARIH | na | RAZGOVOR ILLYRAH, | za | GO-
DISSTE 1766. | UPISAN. | SSTAMPAN u BUDIMU po LEOPOLDI |
FRANCESKU LANDERERU. |**

Štampom istaknute riječi štampane su crvenim mastilom. (Ispor. sliku br. 14.) Oblik je kalendara čudan: obična osmina prerezana dužinom ozgo dolje upola. Mjeseci su kazani hrvatski (ikavski) i latinski: po jedan stupac donosi »novi«, a po jedan »stari kalendar«. Uz imena svetaca zabilježeno je vjerojatno vrijeme, a ima i drugih kalendarskih bilješki. (Ispor. sliku broj 15.)

Taj najstariji slavonski kalendar čini vrlo prijatan utisak. Razbira se da su franjevci, veoma razborito, pučki kalendar smatrali knjigom, koja ima također širiti obrazovanje među narodom, koristeći se evolucijom, što ju je u XVIII. stoljeću prošao njemački pučki kalendar pod utjecajem prosvjetiteljskog pokreta. Kalendarski je dio stegnut na najnužnije, a kud i kamo je veća briga posvećena zabavno-poučnom dijelu. Taj dio na prvom mjestu donosi: Ispisanje života i viteškoga vojevanja Gjura Kastriotića iliti Skanderbega — koje od ono 48 stranica zaprema 31 stranicu. »Ispisanje« je u prozi, ali se prekida pjesmama, koje su mahom uzete iz Kačića, dašto iz kruga pjesama o Skanderbegu; pripovijedanje je naivno, ali glatko i čitko. Ako i nema u tome ispisanju osobite pouke za slavonskog seljaka, ipak je pripovijedanje o viteškom Skanderbegu u Slavoniji, koja se još sjećala ljutih bojeva s Osmanlijama, moglo pobuditi živo zanimanje; a svakojako ima u takvom pripovijedanju više zabave i pouke nego u astrološkim glupostima, recimo, Vitezovićeve kalendara. Samo u drugom dijelu kalendara, gdje imade nekoliko medicinskih uputstava (»Slide nike majstorije

i likarije«), izbija još na površinu naivnost starijih kalendara. Tako »za uzdržati vazda dobar vid« pisac preporučuje ovo sredstvo: »Ufati živu vranu, izvadi joj obedvi oči, naniži ih na konac, obisi na vrat i nosi; i tako ćeš sačuvati oči od svake bolesti«. U tome se dijelu samostanska odgoja i tradicija za izdavača kalendara (koji je valjada Emerik Pavić) pokazala jača od dobrih uzora, što ih je imao pred sobom. Na kraju kalendara imade još jedan posve praktički dodatak: »Pokazanje Vašarah, navlastito u onih državah, u koji pribivaju Iliri, i na iste običaju odilaziti«. Te su »države«: u Madžarskoj »s desne strane Dunava«; »s lijeve strane Dunava«, Tise i po Bačkoj; po Srimu i Slavoniji; po Banatu i okolišu. Po ovom pregledu možemo otprilike prosuditi, u kojim se krajevima čitao budimski kalendar.

Slavonski su kalendari, i budimski i osječki, bili vrlo duga vijeka. Oko njihova su se uređivanja trudili i neki naši videniji književnici. Tako su budimski kalendar uređivali Požežanin Antun Nagy (1813.—1823.) i Brođanin Ignjat Alojzije Brlić (1836.—1855.). Osječki je kalendar svoje najplodnije doba doživio za Adama Filipovića Heldentalskoga, koji ga je uređivao od godine 1822. pa do, navodno, god. 1871.²⁵) Obaju kalendara nestaje istom u novije vrijeme: budimskog negdje u sedmom, a osječkog u osmom deceniju XIX. vijeka. Zamijenila su ih druga slična preduzeća.

Kajkavski je pučki kalendar počeo izlaziti u Zagrebu oko god. 1770. Prvi mu je urednik bio poznati pučki pisac Pater Gregur Kapucin (Juraj Malevac²⁶). Na jednoj hartijici, koju je gosp. Franjo Fancev otkrio u arhivu Jugoslavenske akademije, Pater je Gregur svojom rukom zapisao svoj književni rad do god. 1800., i tu čitamo na posljednjem mjestu ovu bilješku: (edidit) *Calendaria Croatica ab Anno 1769 usque modo* (t. j. 1800.) *cum additamentis in versu Croaticis*. Gregur se dakle prihvatio uređivanja kalendara god. 1769., ali prvi je godišnjak, rekao bih, izišao istom god. 1770. Latinski naime »Z. C.« obznanjuje god. 1770. prvi put »*Calendaria Croatica*«, koji su se prodavali po 3 novčića. Prvi pak primjerak toga kalendara, koji se sačuvao, potječe iz god. 1786. Natpis mu glasi: NOVI | **KALENDAR** | Za leto 1786. | **Vu Zagrebu pritizk. pri Jozežu Kotsche.** | Štampom istaknute riječi crveno su štampane. (Ispor. sliku br. 16.)

Već prvi primjerak kalendara imade onaj tipični oblik, što ga je taj kalendar zadržao do najnovijeg vremena. Štampan je kao malena knjižica u 16°. Kalendarski je dio također, kao kod »slavonskog«, stegnut na najpotrebnije. Na dvije se stranice donosi tumačenje kalendarskih znakova: nebeskih znamenja, suncopasnih zvijezda, mjesečnih mijena i meteoroloških bilješki. Mjeseci su kazani samo hrvatski, dašto u kajkavskom narječju: Prosinac, Sečen, Sušec, Mali Traven, Veliki Traven, Klasen, Serpen, Velikomešnjak, Malomešnjak, Miholjšćak, Vsesvečak, Gruden. Uza svaki mjesec imade, kao u kalendaru god. 1653., karakteristička za onaj mjesec sličica.²⁷) (Ispor. sliku br. 17.) »Dann folgen«, opisuje Uhl njemački »*Bauernkalender*« (str. 80.), »in jedem einzelnen Monat 29—31 dreieckige Zacken hinter einander. Die Zacken, die ein Fest bezeichnen, sind rot gefärbt; über diesen roten Dreispitzen sieht man die Bilder oder Symbole der betreffenden Heiligen und Feste... Die ganze Einrichtung erinnert noch an den Com-

²⁵ Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Heldentalskoga (Rad 203., str. 43.—101.),

²⁶ Pater Gregur Kapucin (Juraj Malevac) (Rad 207.).

²⁷ Sličice prikazuju iste prizore kao one u kalendaru god. 1653.

putus der Herrad von Landsberg, die Runenschwerter des Mittelalters und an die Brieger Kalendertafel.²⁸) « Slično je tako, kako se razabire po slici, uređen i hrvatski pučki kalendar, te se prema tome vidi, da su ti »hijeroglifski znakovi« (kako ih je nazvao Ljudevit Gaj; ispor. Kukuljevićevu »Bibliografiju« str. 228.), iz kojih seljački svijet još i danas crpe kalendarsko znanje svoje, dajbudi staroga i časnoga podrijetla.

U drugom, zabavnom, dijelu (jer sad već i kajkavski kalendar imade redovno zabavni dio) štampana je pjesmica u osmercima s natpisom: Valput²⁹ drugoć prorokuje.³⁰ Pjesma je ispjevana sasvim u duhu i prema tehnicima ostale Gregurove poezije. »Valput« proriče, kakvo će vrijeme biti iduće godine, i to za svaki mjesec napose, ali — i u tome se pokazuje utjecaj naprednijega vremena — to je proricanje skroz šaljivo, samo što, na žalost, šala nije ni sočna ni duhovita. Za »Januarius« se na pr. kazuje:

Nut! kak lane, tak i sada
beli sneg je zapal — kada,
povećte mi, čerljen biše?
toga niđdor ne vidiše.

Pod natpisom »Novi kalendar« izlazio je kalendar do god. 1811. Godine 1812. prozvaao se »Hrvatskim kalendarom«. U novije doba, kad hrvatski jezik ulazi u škole, kalendar se oblači u štokavsko ruho. I ime mu se mijenja: odsad se zove »Šoštar«. A pod tim imenom izlazi još i danas.³¹)

Résumé. L' auteur (membre de l' Académie Yougoslave) nous donne une esquisse de l' histoire de l' almanach croate. Avant l' an 1582 il n' y avait pas probablement des almanachs croates à l' usage laïque, mais seulement des calendriers manuscrits (depuis 1483 aussi imprimés) à l' usage ecclésiastique dans certaines parties du Littoral Croate, de la Dalmatie, de l' Istrie et de quelques îles de la mer Adriatique, où le clergé catholique avait la permission de se servir de la langue croate dans le culte divin. La plupart de ces calendriers appartient aux siècles XIV et XV. Le peuple laïque, en tant qu' il en avait besoin, devait se contenter des almanachs ou calendriers latins, italiens et allemands importés de l' étranger. Après l' an 1582, c' est-à-dire après la réforme du calendrier du pape Grégoire XIII, on commença à imprimer pour le peuple croate des calendriers dans des livres de prière et autres livres pieux, pour l' accoutumer au nouveau calendrier grégorien. Les premiers almanachs annuels, almanachs dans le propre sens du mot, commencèrent à paraître vers le milieu du XVII. siècle. Au XVIII. siècle l' imprimeur Jean Weitz à Zagreb commença à publier un almanach latin, dit »Zagrabiense Calendarium«, désigné à l' usage des gens instruits qui alors se servaient à l' ordinaire de la langue latine. Ce »Zagrabiense Calendarium« dura plus de cent ans. Mais en même temps, c' est-à-dire au XVIII. siècle, on commença aussi à publier pour les paysans et les petits bourgeois des almanachs populaires écrits en croate et dans le patois de la contrée pour laquelle ils étaient désignés. Leurs éditeurs étaient pour la plupart des prêtres. On imprimait ces almanachs à Zagreb, à Varaždin, à Buda (Budapest) et à Osijek. Quelques-uns paraissent encore aujourd' hui.

²⁸ To su najstariji njemački kalendarski spomenici.

²⁹ Valput ili valpot = villicus (Mažuranić Vladimir, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, Zagreb 1922.; s. v.).

³⁰ Iz početnih stihova razbiramo, da je »Valput« prorokovao prvi put god. 1782., god. 1783. da je prorokovao »Šoštar«, god. 1784. »Varga« (= čizmar), god. 1785. »Dvorski«.

³¹ Dugogodišnji takmac zagrebačkoga bio je varaždinski pučki kalendar, koji je, također pod natpisom »Hrvatski kalendar«, počeo izlaziti god. 1821. Kasnije je ime svoje promijenio u »Varaždinski« i u »Novi varaždinski kalendar« (»kolendar«). I taj je kalendar izlazio još i u najnovije vrijeme.